

Dennis Kaspori, architect The Maze Corporation
Henk Oosterling, filosoof EUR

Stedelijke vernieuwing

Het huidige huisvestingsbeleid doet denken aan een soort poetsmiddelreclame. 'Quick & Brite', oftewel 'Snel & Schoon' heet het middel dat in staat is om al uw vlekken zonder moeite te verwijderen. Zo lijkt er ook een soort standaardoplossing gevonden te zijn voor alle huisvestingsproblemen in Nederland: bouw huizen voor de middel en hoge inkomens! Of het nu gaat om de nieuwe locaties aan de rand van de stad of de herstructurering van binnenstedelijke gebieden. Bouw voor de (boven)modale doelgroep en alle problemen zijn in een handomdraai verdwenen, snel en schoon!

Het idee achter deze maatregel is tweeledig. Het bouwen in Nederland is na de privatisering van de corporaties nu volledig aan de markt overgelaten. Aan duurdere woningen is nu eenmaal meer te verdienen. Ten tweede moet door het bouwen van duurdere woningen de doorstroming in de huizenmarkt op gang komen zodat mensen die nu nog in te goedkope woningen zitten kunnen doorstromen. Deze maatregel blijkt nu al een paar jaar niet te werken maar men blijft er toch stug mee doorgaan. Het meest recente voorbeeld is waarschijnlijk Nieuw-Crooswijk waar straks een hele wijk op de schop moet om plaats te maken voor duurdere woningen terwijl veel woningen recentelijk nog hoogwaardig gerenoveerd zijn en veel bewoners al aangegeven hebben helemaal niet weg te willen. Ook het recente voorstel van het CDA om modale gezinnen te subsidiëren die bereid zijn om in de stad te gaan wonen is een christen-democratische variatie op hetzelfde economische thema van de stedelijke vernieuwing.

Het lijkt er dan ook sterk op dat het hele idee van achterstandswijken grotendeels een van buitenaf opgelegd probleem is. Het probleem van de achterstandswijken wordt bekeken vanuit een louter economisch perspectief. Rotterdam voert in dat opzicht een aantal verkeerde lijstjes aan: het laagste inkomen, de hoogste werkloosheid, het laagste opleidingsniveau en het goedkoopste woningbestand. Het in de toekomst weren van mensen met lage inkomens is dan ook vooral gebaseerd op economische motieven. De redenering is even eenvoudig als helder: lage inkomens leveren te weinig belasting om de stedelijke voorzieningen draaiende te houden. Maar is het importeren van nieuwe welvaart de enige optie? Zou deze economische herstructurering niet van binnenuit kunnen worden doorgevoerd, door te investeren in het aanwezige sociaal-cultureel kapitaal? Kortom, laten we niet een enorme kans liggen door de potenties van de bestaande sociaal-culturele en fysieke infrastructuur in Rotterdam te negeren of zelfs te bestempelen als kansloos?

In het toekomstplan Visie 2010; Rotterdam op koers uit 1999 dat als basis diende voor het begin van het Grote Stedenbeleid staan deze potenties duidelijk omschreven. Jong, talentrijk en ondernemend zijn volgens het rapport de onderscheidende factoren van de Rotterdamse bevolking. Daarnaast beschikken zij over een grote sociale weerbaarheid. Rotterdam beschikt volgens het rapport over een kosmopolitische grootstedelijke cultuur met bijbehorende voorzieningen en uitstraling.

Van werkstad naar cultuurstad

De algemene visie zoals deze is neergelegd in tal van beleidsstukken is dat Rotterdam langzaam toe moet werken naar een meer onafhankelijke positie ten opzichte van de haven en zich meer zou moeten richten op de aanwezige kennis en cultuur om te komen tot een meer vitale stedelijke economie. Het is de omslag van Werkstad naar Cultuurstad die Rotterdam nu al enige tijd probeert te maken. De organisatie van Culturele Hoofdstad 2001 vormt het voorlopige hoogtepunt van deze zogenaamde stedelijke emancipatie.

Deze emancipatie past binnen een globale strijd om het ontwikkelen van een aantrekkelijk stedelijk

milieu waarin cultuur de onderscheidende factor en het belangrijkste concurrentievoordeel is geworden. Publicaties zoals *The Creative City* van Charles Landry of *The Creative Class* van Richard Florida benadrukken allemaal het belang van culturele voorzieningen en culturele productie voor een levendige en welvarende stad. Maar deze strijd beperkt zich wederom tot het aantrekken van een grotendeels rijke, hoogopgeleide en blanke bevolkingsgroep. Daar hoort echter een groot deel van de huidige Rotterdamse bevolking niet bij.

Het in 2003 verschenen rapport *De Staat van Rotterdam* concludeert dat witte (kinder)rijke gezinnen naar de buitenwijken wegtrekken, terwijl alleenstaand, arm en gekleurd in de stad blijft. De verjonging waar Rotterdam als enige van de 4 grote steden mee te maken heeft, komt dus grotendeels op rekening van het allochtone deel van de bevolking, dat in 2002 al 46% van de 598.467 inwoners uitmaakt. Hier worden ook wijken als Zevenkamp en Hillegersberg bij gerekend dus iedereen kan zich wel voorstellen dat het percentage in tal van andere wijken veel hoger ligt. Het Oude Westen zit bijvoorbeeld op ruim 60% terwijl de Afrikaanderwijk zelfs op 80% zit. Dat zijn ook toevallig de wijken waar het grootste deel van het bezit van de woningcorporaties gelegen is.

Wil Rotterdam zich daadwerkelijk ontwikkelen tot Cultuurstad zal er meer oog moeten komen voor deze grote bevolkingsgroep die z'n specifieke uitingen van cultuur met zich meebrengt. Alhoewel er in kunst-en-cultuurstad Rotterdam volop wordt 'vermaakt', is er van enige samenhang en integratie in het cultuurbeleid nog geen sprake. Hoge cultuur is nog overwegend wit is en anticipeert nauwelijks op veranderingen in de bevolkingssamenstelling. Lage cultuur is goeddeels geïntegreerd maar wordt steeds meer als welzijnswerk gezien.

Rotterdam Cultuurstad kent nog een te eenzijdige visie op cultuur. Een visie die voornamelijk oog heeft voor de verantwoorde, westerse en intellectualistische 'high culture' van het Internationale Film Festival, het Nederlands Architectuur instituut, Witte de With en aanverwante instituties. Dat het hier gaat om een globale cultuurstrijd wordt misschien nog wel het best geïllustreerd door het feit dat de drie genoemde instituties tot voor kort ieder bestuurd werden door respectievelijk brit, amerikaan en francaise. De vraag is of het lukt om dit (in zijn wereldomvattendheid) beperkte cultuurbegrip open te breken. Rotterdam Culturele Hoofdstad was eigenlijk het eerste en enige podium van formaat waarop geprobeerd is dit cultuurbegrip te verwijden vanuit een meer gedifferentieerde visie. Het zal dan ook lastig worden wanneer men geconfronteerd wordt met een culturele infrastructuur die zich ook nog al te vaak bedient van een zeer beperkte visie op cultuur. Dat heeft Rick van der Ploeg, staatssecretaris voor Cultuur in het tweede kabinet Kok, een aantal jaren geleden al ondervonden toen hij het rapport 'Cultuur als confrontatie' schreef. Hij pleitte in dit rapport voor een verre gaande cultuurparticipatie van jongeren en allochtonen. Het is hem echter door de gevestigde gezelschappen en instellingen niet bepaald in dank afgenomen.

Rotterdam vakmanstad

Het is daarom interessanter om te komen tot een andere definitie van de stedelijkheid van Rotterdam. Een definitie die recht doet aan het volledige scala van sociaal-culturele en politiek-economische ontwikkelingen binnen de stad. Rotterdam is een stad die verjongt en die een relatief hoog aantal lage inkomens huisvest. Dat zijn meteen de twee factoren die Rotterdam onderscheiden van de andere grote steden. Rotterdam is de enige stad binnen de G4 die verjongt. Daarnaast is zij ook nog eens lijstaanvoerder als het gaat om het aantal lage inkomens. Uit de onderwijsstatistieken blijkt bovendien dat onderwijsprestaties lager liggen dan in de andere grote steden. Het is niet moeilijk te concluderen dat een dergelijke ontwikkeling een aantal problemen met zich mee zal brengen. Het is echter iets te gemakkelijk en bovendien weinig productief om laag inkomen en opleiding meteen gelijk te stellen aan kansloos.

Werk(gelegenheid) blijft de primaire factor als het gaat om het verbeteren van de economische positie

van de stad. Maar economisch kapitaal is tegenwoordig volledig verstrengeld met cultureel en sociaal kapitaal, ook al zijn de criteria voor de laatste twee moeilijker te kwantificeren. De vraag is of Rotterdam met de overstap van Werkstad naar Cultuurstad niet een specifiek aspect van de stad veronachtzaamt. Wordt daarmee ook niet meteen het hele ethos losgelaten van ‘handen uit de mouwen steken’ en ‘niet lullen maar gewoon doen’? Zou het niet interessanter zijn om dit arbeidsethos te verbinden aan het ‘nieuwe culturele elan’ waar Rotterdam ook zijn pijlen op richt? In de verknoping van Werkstad en Cultuurstad is nog een andere stad verdisconteerd. Een stad die een veel grotere groep de kans geeft om te participeren in het opbouwen van een breed gedragen stedelijke identiteit: Rotterdam als Vakmanstad.

Cultureel ondernemerschap

Scholing en de daarmee gepaard gaande verbetering van de positie op de arbeidsmarkt bieden een kans om een binding van economisch en sociaal kapitaal te produceren in de (achterstands)wijken. In het Meerjaren Ontwikkelingsprogramma voor het Grote Stedenbeleid met de titel Rotterdam: Veelbelovend maar uit balans wordt het belang van de versterking van de wijkeconomie benadrukt. Volgens het rapport gaat het daarbij vooral om het benutten van de economische potenties van de divers samengestelde bevolking en om de verbetering van het sociaal-economisch perspectief van de zwakkere, veelal etnische groepen binnen de Rotterdamse samenleving. Tegelijkertijd biedt een versterking van de lokale economie volgens het rapport ook de voorwaarden voor het ontstaan van ‘kraamkamers’ van groei en innovatie. Tot slot verwijst het rapport naar het argument dat ook in het boek van Richard Florida wordt gemaakt: de aanwezigheid van een levendig stedelijk klimaat is een vestigingsplaatsfactor voor de in de kennis- en creatieve economie werkzame groepen.

Cultureel zelfbewustzijn en economische zelfstandigheid zijn belangrijke uitgangspunten voor een vitale gemeenschap en daarmee ook voor de kwaliteit van de leefomgeving als geheel. Architectuur en stedenbouw worden opgevat als dragers van een vitale gemeenschap die zelfbewust en onafhankelijk is en dit ook weet uit te dragen en te communiceren. Het stimuleren van cultureel ondernemerschap heeft een directe invloed op de kwaliteit van de gebouwde omgeving en de openbare ruimte in het bijzonder. Cultureel ondernemerschap kan een belangrijke rol spelen bij de stedelijke vernieuwing van dergelijke wijken. De stedelijke vernieuwing is op dat moment niet langer een model dat van buitenaf wordt opgelegd en afgedwongen. Deze wordt voor een deel gedragen door de gemeenschap zelf.

‘In stedelijk vernieuwingsland’, stelt Jaap Storteboom in het septembernummer van De vitale stad, ‘doet men over het algemeen vrij luchtig over het verlies aan goedkope bedrijfsruimte en bedrijvigheid. Niet alleen vanwege de dominante focus op wonen, maar ook omdat het vaak om ‘marginale bedrijvigheid’ gaat: bedrijfjes die zo weinig rendement opleveren, dat ze eigenlijk geen bestaansrecht hebben. Deze houding is niet alleen paternalistisch, maar duidt tevens op een onderschatting van de waarde die deze – ook de illegale! – bedrijfjes hebben voor leefbaarheid, integratie en het economische klimaat in een wijk. Immers ‘zien ondernemen doet ondernemen’ en economische zelfstandigheid is de beste garantie voor integratie. Veel allochtone ondernemers stellen de trots vanwege het hebben van een eigen bedrijf minstens zo hoog als de financiële verdiensten. [...] Toegankelijkheid, dat wil zeggen lage toetredingsdrempels, is cruciaal voor economische dynamiek en voor de mogelijkheden tot integratie van etnische minderheidsgroepen. Economische zelfstandigheid is hoe dan ook de meest wezenlijke randvoorwaarde voor integratie en voor acceptatie door de zittende bevolking.’ [17]

Trajectontwikkeling in de netwerksamenleving

Belangrijkste vraag die binnen het kader van deze problematiek nog steeds open ligt is de vraag wat de rol van woningcorporaties kan zijn. De allerbelangrijkste stap die gemaakt moet worden is de omslag van het denken in fysiek bezit naar sociaal beheer. Voor sommige corporaties die de omvang van een holding hebben aangenomen en grootschaligheid in hun vaandel hebben geschreven lijkt dit een stap terug. Maar

op de keper beschouwd blijft sociaal bouwen de kerntaak van de wooncorporatie. Daarin dient het 'blokken' ruimte te maken voor het besef dat de kwaliteit van het fysieke bezit grotendeels bepaald wordt door de kwaliteit van de wijk waarin het fysieke bezit zich bevindt. De waarde wordt steeds meer bepaald door de omgevingskwaliteit. En in een netwerksamenleving is 'omgeving' of milieu een bijzonder ruim begrip geworden. Het is dan ook zaak de schaal te vinden waarop de wooncorporatie effectief kan beheren. Veel corporaties zijn reeds tot dit inzicht gekomen en richten hun beleid in toenemende mate op duurzame wijkontwikkeling. Dit kan de corporatie echter niet alleen. Wijkontwikkeling en beheer zijn taken waarbij tal van instanties betrokken zijn. Deze schaal waarop de wooncorporaties effectief is wordt dan ook bepaald door de coalities die gesloten worden met andere organisaties. De woningcorporatie kan binnen dit proces ondersteunend optreden door te investeren in de publieke ruimte en het cultureel zelfbewustzijn en de economische onafhankelijkheid te stimuleren. De voorwaarde hiertoe is het denken in trajecten in plaats van projecten.

De woningcorporatie zou actief moeten investeren in het ontwikkelen van een dynamische netwerkinfrastructuur waarin huisvesting als wooncarriere gezien wordt maar waarin ook direct een verbinding gelegd wordt met andere voorzieningen zoals zorg, sport, onderwijs en cultuur. In het laatste geval dient zij zowel letterlijk als figuurlijk ruimte te bieden aan cultureel ondernemerschap. In plaats van opnieuw zelf te gaan bedenken welke ontwikkelingen er in gang te zetten zijn, ligt het inspelen op reeds bestaande ontwikkelingen op het gebied van onderwijs, opbouwwerk en cultureel ondernemerschap meer voor de hand.

Brede School

Als jongeren, zoals in de Rotterdamlezing 2004 Kleurloos Rotterdam 2025? Werk in uitvoering werd aangegeven, inderdaad meer dan spreekwoordelijk de toekomst van Rotterdam uitmaken, dan is het zaak deze vanaf de start te begeleiden. De start is nu, hier, wij en begint in het basisonderwijs, hoewel een goede creche-cultuur ook nooit weg is. De Brede school is een netwerk van voorzieningen in en rond een school met onderwijs, welzijn, sport en zorg, waarbij de lacunes in de voorzieningenstructuur rond kinderen en jongeren door de school worden opgevuld. Het doel is de deelname van kinderen aan de samenleving, onderwijs en recreatie te bevorderen, mogelijke achterstanden van kinderen weg te nemen om zo hun sociale slagvaardigheid te vergroten. Brede scholen zijn ontstaan uit lokale initiatieven. Die initiatieven spelen in op verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Op sommige plekken zijn brede scholen ontstaan om aan de vraag van werkende ouders naar naschoolse activiteiten te voldoen. Op andere plekken zijn de handen in elkaar geslagen om onderwijsachterstanden aan te pakken. Door het netwerk van voorzieningen rond de school kan niet alleen de leraar zich richten op zijn kerntaak - verzorgen van onderwijs - maar zullen ook ouders vanuit de school gestimuleerd kunnen worden om sociaal daadkrachtiger te worden. Op dit moment gaat de Brede school een nieuwe fase in, gedragen door de Dienst Stedelijk Onderwijs. Contacten met zo'n dienst lijken ons onontbeerlijk.

Cultuurparticipatie

Dit geldt evenzeer voor andere activiteiten en netwerken die in handen van de gemeente zijn. Zo is er een culturele atlas ontwikkeld door dS+V - Sense of Place - en lopen er ook projecten zoals het project Vrijplaatsen om de vestigingskansen voor de creative industrie te onderzoeken. Een andere interessante case-study is het Freehouse-project dat in het Oude Westen loopt. Freehouse is de naam voor een culturele ontwikkelingstrategie waarin de kwaliteit van de publieke ruimte centraal staat. Freehouse onderzoekt de mogelijkheden om met en in de publieke ruimte te werken. De aandacht van kunst als object wordt verlegd naar kunst als begrip/idee. Kunst wordt als een instrument opgevat - kunst als openbare ruimte, dus - in een communicatieproces dat de culturele productie bevordert en zichtbaar maakt. In de ogen van Freehouse moet culturele productie beschouwd worden als het geheel aan activiteiten die mensen gebruiken om hun identiteit uit te drukken. Tevens probeert Freehouse met haar

instrumenten lokaal ondernemerschap te stimuleren en te verbeteren.

Opbouwwerk: uitbouwen van trajecten

Een van de belangrijkste partners in deze heroriëntatie is het bestaande netwerk van het opbouwwerk. Dit pleit voor een integrale aanpak van problemen van achterstelling, met name op het gebied van wonen, woonomgeving, mobiliteit, verkeersveiligheid, onderwijs en kwaliteit van voorzieningen. Daarbij gaan opbouwwerkers uit van de belangen van de bewoners en van hun behoefte aan groenvoorzieningen, veiligheid, sociale ontmoeting en speelmogelijkheden voor de kinderen. Aansluiten bij het concept van buurtdienst waarin het opbouwwerk de lokale diensteneconomie verder wil ontwikkelen, is slechts een van de vele mogelijkheden.

Arbeid is en blijft een cruciale schakel in de maatschappelijke integratie van langdurig werklozen en laaggeschoolden die door de arbeidsmarkt worden afgeschreven en uitgesloten. VMBO vergt daarom steeds meer aandacht, deels voor de doorstroming naar andere opleidingen, deels om via een stagestructuur het wijkbewustzijn van jongeren te versterken via het criterium van het vakmanschap: hier leven wij, hier werken wij. In ons huidig economisch bestel blijft een grote groep mensen in de kou staan. Kansarme bewoners beantwoorden niet aan de eisen van de arbeidsmarkt. Laaggeschoolde jongeren en allochtonen blijken een moeilijk bemiddelbare doelgroep. Dat geldt ook voor oudere langdurige werklozen, die zelfs in de periode van economische hoogconjunctuur moeilijk werk vinden. Het werkgelegenheidsbeleid is de afgelopen jaren grondig gewijzigd. Een creatieve aanvulling vanuit het concept 'vakmanschap' lijkt ons geen overbodige luxe.